

ЗАУВАГА АВТОРА

Я — римлянин. Я — син того звитяжного народу, який підкорив увесь відомий світ. Скажу більше, я надзвичайно успішний римлянин. Мої пращури здобули собі славу на полі бою, і я продовжив цю традицію власною відмінною службою в легіонах. Я особисто знайомий із імператором, нещодавно був удостоєний звання консула і володію маєтками вартістю в мільйони сестерціїв. Із однаковою сумлінністю я брався за всі життєво важливі справи — від примноження капіталу до пошуків майбутньої дружини та здобуття прихильності богів. Ніхто краще за мене не зміг би розкрити вам таємниць успіху по-римськи. Досі ви, варвари, могли лише шанобливо захоплюватися тим, на що здатні ми, римляни. Проте самовдосконалення можливе навіть для варвара. Цей посібник містить усе необхідне для того, щоб ви змогли розкрити римську частину своєї душі.

Навряд чи є людина, для якої ця книжка буде кориснішою, ніж для Джеррі Тонера. Він має нахабство повчати інших, використовуючи приклади визначних досягнень Рима, тоді як сам так нічого від них і не навчився. Він досліджує життя пересічних римлян, хоча міг би дізнатися все необхідне, користуючись життєписами видатних римських героїв. У його домогосподарстві панує безлад. Діти його постійно бешкетують і ставляться до нього наче до якогось домашнього раба. Він дійшов до того, що дозволяє своїй дружині, у всьому іншому досить пристойній особі, наполягати на своєму

ЗАУВАГА КОМЕНТАТОРА

Ізнов я маю досить-таки сумнівне задоволення працювати з Марком Сидонієм Фалксом. Це — безкомпромісна людина, котрій невідомі жодні сумніви щодо справедливості власних суджень. Римляни для нього були й залишаються найславетнішим і найуспішнішим народом із усіх, що колись населяли Землю. І хоча у науковому світі ще довго точитимуться суперечки щодо того, наскільки такі погляди є характерними для римлян у цілому, безумовним лишається той факт, що Фалксова думка відображає типові погляди представників вищих прошарків римського суспільства стосовно того, чому їхня держава змогла здобути собі безсмертну славу та велич.

Римське суспільство не вірило в рівність. Значення мав лише статус. Було це завоювання чужих земель, покарання рабів чи виконання обов'язків господаря родини, римлянам дуже подобалося бути частиною ієрархії. Вони з усіх сил намагалися посісти якомога вище становище в суспільстві. Це робить Марка цінним наставником у тому, як перемагати в щурячих перегонах сьогодення. Римляни не соромилися вихвалитися власним багатством і владою. Успіх і життя напоказ були нероздільні. Гучні титули, сотні рабів, пишні застілля — римляни йшли на всі ці витрати, бо це свідчило про їхні успіхи в житті. І Марк краще за будь-кого іншого розкриває перед вами таємниці щасливого буття. Римляни, окрім усього, ставили перед собою чітку мету і найчастіше йшли до неї напролом, із безпощадною ефективністю. Цей підхід — іти напролом, щоб отримати те,

чого хочеш,— працював у всіх сферах життя, від кохання до фінансів. Багато що в ньому залишається актуальним і нині.

Марк був яскравим представником імперії. Я не знаю точних дат його народження та смерті, але його світогляд є характерним для ранньої імперії (I–II ст. н. е.). Ясна річ, думки, викладені нижче, належать не мені, і я не без вагань наважився познайомити з ними широку неримську аудиторію. Проте маю надію на те, що зміст цієї книжки продемонструє, що римляни у своїх вчинках були напрочуд схожими на теперішніх людей, хоча і цінували якості, досить далекі від тих, які описуються в сучасних посібниках на тему самовдосконалення. Римляни жили в жорстокому світі, коли життя було коротким і вартувало дуже мало. Більшість із них не могли дозволити собі розкоші індивідуалізму чи особистісного зростання. І те, хотіли б ви жити за цими правилами чи ні, вирішувати лише вам. Короткі коментарі наприкінці кожного розділу допоможуть вам краще уявити історичний контекст, тим самим хоч трохи урівноважуючи найбільш кричущі з перебільшень і нестримних вихвалянь Марка Сидонія Фалкса. Як і список літератури для додаткового читання на останніх сторінках книжки, коментарі відсилають тих, кому буде цікаво, до основних першоджерел і допомагають краще зрозуміти сучасні наукові дискусії та дослідження стосовно обговорюваної теми.

Джеррі Тонер

Кембридж, жовтень 2016

* РОЗДІЛ І *

ЗВИЧАЇ
ВИСОКОГЕРОЇЧНИХ РИМЛЯН

Багато десятиліть тому римський народ скинув із себе ярмо монархії і вигнав геть свого нестримно жорстокого царя Тарквінія Гордого. У відповідь цар етрусків Ларс Порсена взяв місто в облогу, щоб повернути трон Тарквінію та знищити молоду римську республіку. Аби довести загарбникові, що він ніколи не переможе, римлянам, як свідчить історія, знадобився не перевершений жодним іншим народом героїзм. Цей героїзм ідеально демонструє ті духовні якості, що зробили римлян найщасливішим зі всіх відомих народів світу.

Перший акт героїзму пов'язаний із ім'ям молодого шляхетного римлянина Гая Муція. Через тривалу облогу запаси їжі в місті дуже зменшились, а ціни на ту дещицю, що залишилася, злетіли до небес. Муція обурювало те, що Рим, який нарешті зміг позбутися ненависного царя, тепер потерпає від облоги етрусків, над якими не раз брав гору в бою. Щоб гідно відповісти на завдану його народові образу, Гай Муцій наважився на справу, яка вимагала величезної особистої хоробрості: він вирішив пробратися в табір ворога і вбити чужоземного царя. Та Гая Муція хвилювало, що, коли не буде відповідного наказу консулів і міська сторожа помітить, як він

залишає Рим, його заарештують, помилково прийнявши за дезертира, що намагається втекти з Рима в скрутну хвилину. Через те він пішов до сенату.

— Сенатори,— заявив він,— я твердо вирішив перепливти через Тибр¹, пробратися до ворожого табору й здійснити славетний подвиг.

Сенат не міг не схвалити такого шляхетного наміру. Гай Муцій сховав під одягом меч і почав діяти. Він дістався до ворожого табору і зрозумів, що то був саме день виплати грошей; солдати скупчилися навкруги царського шатра, у якому видавали платню. Гай підійшов ближче і розчинився в натовпі. У самому центрі він побачив двох чоловіків, які сиділи на царському підвищенні. Гай опинився в скрутному становищі. Ці двоє були майже однаково вдягнені і навіть схожі зовні; один, напевне, був царем, а другий, найімовірніше за все,— просто слугою. Запитати, хто є хто, Гай, природно, ні в кого не міг — він би себе цим виказав. Тому він поклався на фортуна. Гай кинувся до них і вбив того, хто виявився ближчим. Потім він атакував і другого, але тут на хороброго юнака вже накиннулись і схопили. На жаль, цього разу фортуна не була до нього прихильною. Гай Муцій зрозумів, що убив одного із царських слуг, а не самого царя, перед яким він зараз стояв.

Однак навіть і тоді, у фатальну для себе мить, шляхетний римлянин зміг зібратися на силі і викликати у ворогів більше страху, ніж відчував сам.

— Я — римський громадянин,— твердо сказав він.— Моє ім'я — Гай Муцій, і я однаково зневажаю смерть і коли вбиваю ворога, і коли ворог вбиває мене. Хоробрість — природна риса римлян, так само, як і вміння стійко терпіти страждання; такими є ми всі. За мною ідуть незчисленні лави воїнів, які також прагнуть слави. Тобі вирішувати, царю Порсено. Чи хочеш ти продовжити цю війну, знаючи, що кожного дня, кожної години тобі доведеться захищати власне життя? Бо раз у раз до твого табору таємно проникатимуть вороги й нападатимуть на тебе. То буде війна, яку ми, римляни, оголосимо тобі особисто!

¹ Тибр — річка в Італії, на якій стоїть Рим.

Цар почервонів від гніву, проте був явно спантеличений перспективою війни особисто проти нього. Він пригрозив, що спалить Муція живцем, якщо той не розкаже йому все про плани римлян. Муцій похмуро розсміявся.

— Дивись і вчись, на що здатні римляни заради слави,— сказав він і поклав свою правицю в полум'я, що палало поруч.

Увесь час, доки його рука обвуглювалася, Муцій стояв непорушно, не видаючи ні звуку, і навіть жодної краплини поту не виступило на його чолі. Цар етрусків рвучко підвівся, здивований, і наказав сторожі відтягти Муція від вогню.

— Ти більше зашкодив собі, ніж мені,— сказав він, однак, уражений героїзмом Муція, додав: — Якби ти був моїм солдатом, я б удостоїв тебе найбільших почесей, але, оскільки ти є полоненим, можу лише відпустити тебе назад до Рима.

На таке шляхетне поводження Гай Муцій відповів так само шляхетно:

— Царю, ти поважаєш мужність. Тому дозволь мені розповісти з власної волі те, чого не вирвали б із мене жодними тортурами. Три сотні римлян, найкращий квіт нашої молоді, поклялися чинити такі саме напади на тебе. Мені випало бути першим, але після кожного з нас приходитиме наступний, доки, рано чи пізно, фортуна не пошле нам нагоди вбити тебе.

Царя етрусків настільки стривожила перспектива зробитися мішенню сотень замахів, що він запропонував римлянам укласти мирну угоду. Гай Муцій повернувся до Рима, де сенат винагородив його землю, що розташована на захід від Тибру. Ту землю швидко почали називати Муцієвими луками. А римський народ прозвав Гая Сцевола, тобто Лівша, через те, що він утратив праву руку.

Другий герой, на прикладі якого я хочу показати вам, чого варте бути справжнім римлянином,— Горацій Коклес.

Так само, як Гай Муцій, який без вагань спалив власну руку, щоб продемонструвати ворогам силу свого духу, багато римлян добровільно і без найменшої спонуки йшли на бій, щоб змінити результат битви, навіть коли це означало для них особисто неминучу загибель. Герої безтрепетно віддавали життя за співвітчизників і за республіку.

Коли Порсена взяв місто в облогу, Горацій Коклес вступив у бій із двома солдатами ворога, стоячи на віддаленому кінці мосту через Тибр, який вів до Рима. Раптом він побачив, що до мосту наближається велике підкріплення супротивника. Боячись, що вороги зможуть прорватися через міст і дістануться міста, Коклес обернувся і наказав римським солдатам, що були позаду, негайно відступити і почати розбирати міст. Доки солдати виконували цей наказ, Коклес залишався при вході на міст і самотужки, незважаючи на безліч ран, відбивав атаку супротивника. Навіть вороги були вражені його стійкістю, силою і мужністю. Нарешті міст було розібрано. Тоді Коклес кинувся у хвилі, як був, у повному обладунку, вважаючи за краще втопитися, ніж потрапити до ворогів живим. Він віддав життя заради своєї країни і заради слави, яка овіває тепер його ім'я від покоління до покоління.

Якщо розповідати про те, що зробило Рим славетним, то головним буде прагнення молодих римлян повторити подвиги своїх предків, таких як Муцій і Коклес. Тож які висновки із цих зразків величі римського духу можете зробити для себе ви, ті, хто живе в комфорті та розкошах сьогодення? Які принципи зумієте застосувати у власному житті, щоб хоча б у чомусь стати подібними до нас? Цього не навчають у жодній школі, але в моїй книжці ви знайдете всю необхідну інформацію.

Чи маєте ви шанс хоч коли-небудь у своєму житті повторити подвиг Муція? Моя відповідь: «Звичайно так». Точніше, вам може і не випасти нагода так виразно показати, чого ви варті. Та чи це означає, що ви приречені коритися долі та невдачам? Моя відповідь: «Звичайно ні». Може, доля й присудила вам жити в епоху заліза та слабаків, але їй нізащо не вдасться позбавити вас шансу проявити свою сталеву сутність. Навіть якщо у ваших жилах тече кров варварів — хіба це ганебний присуд? Будь-яка людина несе в собі риси своїх далеких пращурів. Від свого коріння нікуди не подінешся. Та справжня доблесть людини полягає в силі її характеру. Ця сила перевершує владу та багатство і приносить славу та пошану. Римляни, не шкодуючи зусиль, насаджували та культивували такі цінності. І я вважаю, що прагнення до слави можна прищепити навіть найостаннішому рабові.

Правду кажучи, існує незліченна кількість прикладів того, як люди низького соціального походження піднімалися в житті дуже високо. Один мій колишній раб починав серед закованого в кайдани наброду в одному з моїх маєтків у Центральній Італії. Я швидко помітив його працьовитість і бажання догодити, тому підвищив його до посади наглядача, а потім винагородив за багаторічну вірну службу, подарувавши свободу та трохи землі. Зараз цей чоловік низького походження (друзі називають його фермером) є господарем власного будинку і тримає кількох рабів.

Навіть імператор може народитися за межами Рима. Сам богоподібний Траян — один із наймудріших і найславетніших імператорів, чие військо розбило даків¹ і доходило у своїх походах на схід аж до Євфрату, той, чия військова здобич дозволила побудувати величезний форум, який і нині носить його ім'я, і кого сенат титулував «Найкращим»,— хіба не є вихідцем із Іспанії?

У чому ж полягає секрет успіху, таємниця подібного вивищення? Якщо одним словом — у доброчесності. Хто є доброчесним і виявляє це в усіх сферах свого життя, той піднімається дедалі вище, переходячи від одного досягнення до іншого. Насправді я не знаю жодної дійсно доброчесної людини, котра не досягла б у житті великого успіху. І навпаки: я не знаю нікого серед людей визнаних або тих, хто заробив хоч якісь помітні статки, такого, хто б не виявив своєї доброчесності. Із цих двох фактів я роблю висновок, що для саморозвитку людини її доброчесність має більше значення, ніж будь-що інше, й, напевно, є набагато важливішою за все те, чого навчають у пересічних закладах освіти.

Що таке доброчесність? Якщо коротко, це — внутрішня сила руху, яка спонукає нас виконувати свій обов'язок перед батьками, перед вітчизною та перед богами. Її коріння росте з абсолютного та заслуженого авторитету батька перед дітьми. Ромул² наділив батьків беззаперечними правами, якими ті користувалися протягом усього життя. Батько міг посадити сина під замок, побити його та закувати в кайдани. Якщо батько вважав, що син має працювати на фермі,

¹ Даки — група фракійських племен.

² Ромул і Рем — легендарні брати — засновники Рима.

то мусило бути тільки так; якщо вирішував, що доньці прийшов час виходити заміж, то вона чинила, як їй було наказано. У ті дні батько мав право вбивати своїх дітей і навіть продавати їх у рабство. Й усі успішні люди власними досягненнями завжди завдячують винятково своїм батькам.

Якщо в моєму характері практично немає вад, якщо мало хто може мені дорікнути тим, що я є жадібним або розпусним, усе це лише завдяки моєму батькові. Він любив землю та невисоко цінував те, чого навчають у школах. Замість школи він відіслав мене до Рима, щоб я засвоїв усе те, що має вміти син шляхетної людини. Якби ви побачили мене тоді в ошатній вовняній тозі, то вирішили б, що я не-світений чепурун. Батько не шкодував коштів на те, щоб навчити мене правильно поводитися. Соромитися такого батька було б цілковитим безглуздом. Звичайно, я не буду виправдовувати себе, як це робить багато хто, намагаючись перекласти на нього відповідальність за мої слабкості. Навпаки, якби я мав шанс повернутись у минуле і вибрати собі батьків, я був би безмежно щасливий опинитися із тими, які в мене є.

Бути батьком зовсім непросто. Іноді інтереси держави доводиться ставити вище понад усе. Від деяких римських батьків, усупереч природним почуттям і бажанням, обов'язок служби вимагав страчувати власних синів. І вони робили це, розуміючи, що інтереси держави є вищими, ніж створені природою зв'язки, які об'єднують їх із рідними дітьми. Видатний Луцій Юній Брут — засновник нашої славетної республіки — очолив повстання проти Тарквінія Гордого і був обраний одним із перших консулів¹. На цій посаді йому довелося спостерігати за стратою групи заколотників, які намагалися повернути трон вигнаному цареві. Серед них було двоє його власних синів — Тит і Тиберій. Заколотники — група юнаків шляхетного походження — за часів монархії могли виробляти все, що їм заманеться, оскільки були в фаворі у царя і сподівалися на його особисте заступництво. Але коли закон став однаковим для всіх, вони почали скаржитися, що перестали відрізнятися від рабів. Царі можуть брати

¹ Консул — вищий виборчий магістрат за часів республіки. Ця посада була колегіальною, тобто консулів було відразу двоє, вони обиралися щорічно та правили разом.

фаворитів під своє покровительство, а закон на лестощі не зважає, тому вони змовилися з Тарквінієм Гордим із метою відновити його на троні. Заколот було розкрито, заколотників — засуджено до бичування і страти. Закон невблаганно вимагав, аби покарання накладав той, хто обіймає посаду консула. І людині, яка до того жодного разу не була присутньою на чомусь подібному, треба було простежити, щоб покарання відбулося належним чином.

Усіх молодих придворних було прив'язано до стовпів. Ніхто не дивився на них, усі погляди були прикуті лише до дітей консула та до нього самого. Консули зайняли свої місця, лікторам¹ було наказано починати. Вони відшмагали юнаків різками по голих спинах, а потім повідрубували їм голови. Упродовж страти на обличчі батька відбивалися його справжні почуття: воно здригалося від болю, із вуст зривався крик. Але тим наочнішою була його сувора рішучість і неохитна воля виконати свій обов'язок і простежити за виконанням покарання. Ця рішучість і зробила Рим імперією.

Ознакою справжнього лідера є здатність поставити інтереси справи над усе. Безперечно, не можна забути й непохитної мужності Коклеса та вміння володіти собою Муція. Фортуна зазвичай переходить на бік хоробрих, так само, як хвилі та вітер допомагають майстерному мореплавцю. Але справжнього лідера вирізняють саме рішучість і почуття обов'язку. Ці якості спонукають людей іти за тобою, хай навіть і крізь пекло. Ось як відповів Сципіон Старший, коли у нього запитали, чому він так переконаний у перемозі свого війська над карфагенянами в Північній Африці, на їхній власній землі: «Серед моїх людей немає нікого, хто не стрибнув би в море з найвищої вежі, якщо я накажу це зробити».

Для невдачі існує багато причин. Одні народилися в поганій сім'ї й не можуть нікуди подітися від її згубного впливу. Інші народились у хорошій сім'ї, але зробилися жертвами поганого виховання. Ще комусь не вистачає мети або честоловства. Хтось прокрастинує². Хтось неправильно обрав собі дружину. Іншим не пощасти-

¹ Ліктор — адміністративна посада в Стародавньому Римі.

² Прокрастинація — схильність до постійного відкладання справ, навіть важливих і термінових, що призводить до багатьох проблем у житті та хворобливих психологічних ефектів.